

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXX

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина В. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Предраг Пипер,
др Слободан Реметић, др Андреј Н. Собољев, др Живојин Сијанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2014

ЈЕЛЕНА М. СТОШИЋ*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српски језик

ПОВОДОМ ПИТАЊА О ХРВАТСКОЈ ЋИРИЛИЧКОЈ БАШТИНИ

Предмет овог рада су ставови хрватских и босанских филолога о питању хрватске ћириличне баштине изнети у књизи сажетака реферата с међународног научног скупа који је одржан у Загребу 26. и 27. децембра 2012. године под називом *Hrvatska ćirilična baština*, као и сам повод за његово одржавање. У раду се скреће пажња на неке ставове који се, у најмању руку, могу сматрати спорним покушајима да се научно потврђене историјске и филолошке истине читају у новом, политичком кључу.

Кључне речи: хрватска ћирилица, српска ћирилица, палеографија, историја хрватског језика, историја српског језика.

У Загребу је 26. и 27. децембра 2012. године одржан међународни научни скуп под називом *Hrvatska ćirilična baština* „поводом 500. obljetnice tiskanja prve hrvatske ćirilične knjige“ у организацији ХАЗУ. У овом раду ћемо дати критички осврт на ставове појединих хрватских и босанских филолога о хрватској ћириличној баштини. Предмет наше анализе и критичког осврта неће бити сам научни скуп, јер му нисмо присуствовали, већ тезе које се износе у сажетцима поднетих реферата, у мери у којој су оне довољно развијене да се о њима може аргументовано расправљати,¹

*jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

¹ *Hrvatska ćirilična baština*. Књига сажетака, Razred za filološke znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012. Књига сажетака састоји се од 48

као и у неким радовима са скупа који су се у међувремену појавили.²

На самом почетку сматрамо да треба поменути да су на скупу учествовали само хрватски и босански филолози – ниједан српски језички стручњак. О разлозима њиховог одсуства можемо само наслућивати, уверени да би валидност скупа свакако била већа да су и српски филолози учествовали у расправи.

Повод за одржавање овог скупа, како је већ поменуто, јесте штампање прве „hrvatske ćirilicne knjige“, односно *Dubrovačkog molitvenika* из 1512. године. Реч је заправо о *Српском молићвенику* из 1512. године, за који је Милан Решетар још 1938. утврдио да је писан српским језиком и који је исте године издала Српска краљевска академија (РЕШЕТАР 1938).

Аница Назор се у свом сажетку (*Dubrovački ćirilski molitvenik iz 1512. godine* (ХТБ 2012: 11–12)) позива на Решетарову констатацију да „ima u Molitveniku mnogo oblika i riječi što se *dandan*as ne govore u Dubrovniku; prije svega sve što je preuzeto iz crkvenoga teksta a nije naše, a onda i ono nekoliko što je ostalo iz čakavsko dalmatinske matice, ali to ništa ne smeta da rečemo da je sve ostalo dubrovačko“. Наводи још и следеће Решетарове речи: „Srpski molitvenik štampan je ćirilicom, ali nije ustavnim slovima ni pravopisom pravoslavnih crkvenih knjiga kojima su prije njega štampane u Cetinju 1494. и 1495... već iznosi djelomice svoj tip ćirilskih slova koji je udešen prema ćirilskom rukopisu (zapadnoj ćirilici), kojom su se tada pisale kod nas stvari što nisu namijenjene ni pravoslavnoj crkvi ni pravoslavnoj veri, pa je zato skoropis bio ćirilsko pismo, što su redovno upotrebljavali naši katolici i muslimani“. У сажетку свог реферата, међутим, А. Назор *Молићвеник* не дефинише експлицитно као хрватску књигу. У раду се позива на речи С. Ившића, који је, како наводи, исте године када је Решетар издао *Молићвеник* и уз њега написао текст (1938), оценио да је заправо реч о млађој редакцији хрватског латиничког молићвеника који је издат око 1400. г. под називом *Вајћикански хрвајски молићвеник* (NAZOR 2012: 11). Ипак, она се у раду бави више описом књиге и садржаја и помиње три позната оригинала. Наводи Решетарове речи, у којима он истиче да је *Молићвеник* намењен пре

страна. Њен садржај може се видети на интернет адреси: http://info.hazu.hr/upload/file/Mediji_12/Cirilicna%20bastina%20knj%20blok%20i%20omot%20za%20web.pdf . (25. 4. 2013)

² Неколико радова изашло је у часопису *Hrvatska revija* 4, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

свега дубровачким католицима и због писма и због језика.³ На Решетарову констатацију да је језик *Молићвеника* чисто јекавски, без икаквог ширег објашњења, надовезује се: „*Naš je Molitvenik tiskan bosančicom*“ (2012: 7–8). Иако на неколико места каже да је реч о „*hrvatskoj*“, „*пашој*“ књизи, чини се да је ипак уздржана поводом тог питања.

У сажетку реферата на тему *Dubrovačke ćirilične oporuke iz 17. i 18. stoljeća* (ХТБ 2012: 32) Ивана Ловрић Јовић каже да је раздобље 17. и 18. века „*vrijeme kada se hrvatski jezik u dubrovačkim arhivskim spisima upotrebljava znatno više nego ranije*“ и да су документи у „*slavenskoj kancelariji*“, која је тамо деловала „*sve do 16. stoljeća*“, писани хрватским језиком и на ћирилици, а да су хрватски латинички текстови преовладали тек с ренесансом и хуманизмом. Њена тежња је „*da se istraži dubrovački pučki govor u predstandardnome razdoblju hrvatskoga*“.

Ту се очигледно заборавља на Србе католичке вере, који су се такође користили ћирилицом и српским језиком, као и Срби муслимани.⁴ Речи у *Молићвенику* које су преузете из црквеног текста а нису наше, како Решетар наводи, сасвим су очекиване јер је реч, дакле, о католичкој вери и латинском језику. Латински је романски језик па самим тим неразумљив слабије образованим или необразованим Словенима, због чега Решетар црквени лексички слој осећа као нешто што није наше. Пошто је било Срба католика у Дубровнику, католички црквени лексички слој се очекује, нарочито у делу верског карактера, на чему се не може заснивати теза о хрватској припадности *Молићвеника*.

³ Црквени језик православаца писан је уставним писмом, а све што је било у вези с православном црквом писано је на црквенословенском језику, док је код дубровачких католика писано брзописом, а језик је био народни, српски.

⁴ Вук је у чланку *Срби сви и свуда* заступао тезу да се припадност српском етникуму није заснивала на верској припадности говорника, већ на језику којим се користи, односно уколико говори српским језиком, тј. штокавским наречјем. Срби су говорили штокавским, а Хрвати чакавским и кајкавским наречјем (тезу о различитим наречјима српског и хрватског језика заступали су Вук Караџић, Франц Миклошич, Ђура Даничић у расправи *Разлике између језика српскога и хрватскога* из 1857. године, мада ће касније прихватити идеју о српскохрватском језичком јединству) (Ивић 1998: 231–232). Било је и Хрвата у Вуково време који су говорили штокавским наречјем, али то је био онај део који је био у непосредном додиру са Србима, или је пак реч о штокавском који је разнесен разним миграцијама српског становништва (Ивић 1986: 48–52; Ивић 1990: 96–97). Број Хрвата који је говорио штокавским наречјем био је веома мали, тако да није било основа да се оно назове хрватским. Године 1861. Вук ће у знатној мери признати да међу штокавским католицима може бити и Хрвата, као и то да вероисповест може бити критеријум при одређивању националне припадности (Ивић 1998: 231).

Дијалекат Дубровника, који је настао као романски град, до пред крај XV века био је романски (далматски) дијалекат. Стално досељавање Словена из околине, која је припадала немањихкој држави а касније припала граду, довело је до нестанка овог дијалекта. Дакле, у Дубровнику се, у самом граду, говорило штокавским јекавским у чијој је основи источнохерцеговачки дијалекат. Овај дијалекат ће се прво проширити код пучана, а касније код племства. За овај језик је било доста назива: *словенски*, *словински*, *нашки*, *илирски*,⁵ *рашки*, *српски*, *хрвајтски* (само у неколико случаја), а у латинским записима *lingua serviana*, *caractere serviano*, *sermon serviano* (ANTONOVIC 2007: 190–191). У дубровачким архивским списима среће се од краја XV до XVIII века израз *lingua serviana* да означи српски језик, народни језик Дубровника, као различит од латинског или италијанског (Ивић 1986: 142). Марио Грчевић бавио се тумачењем тог израза: *Značenje izraza „lingua serviana“ u dubrovačkim spisima XV. stoljeća*, али у самом сажетку он своје тумачење не износи ни у кратким цртама.

Решетар је, као најбољи познавалац и проучавалац језика Дубровника, закључио да „ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику био увијек српски“ (РЕШЕТАР 1940: 355). Овакво схватање се заснива на лингвистичким критеријумима, односно тиче се дијалекатске основице дубровачког говора. Ивић (1986: 141) наводи да „има и појединости ситнијег лингвистичког ранга које тај говор повезују са западнијим штокавским говорима или са чакавским дијалектом“, што свакако не може говорити у прилог хрватском језику, који јесте био чакавски али никада штокавски у време Дубровачке републике. Наноси католичке црквене лексике очекују се, а чакавске особине, заступљене у веома малом броју, представљају „секундарне иновације које су се шириле из чакавских крајева путевима поморских комуникација“ (Ивић 1986: 80). Према томе, сматрамо да се Решетарове речи да у *Молићвенику* има „оно неколико (речи) што је остало из чакавско далматинске матице“, односе управо на ове секундарне иновације, на чему се не може заснивати његова припадност хрватском језику.⁶ Треба напоменути

⁵ Треба свакако указати на чињеницу да се илирско име односило пре свега на Србе (Ивић 1990: 102).

⁶ Чакавско-далматинска књижевност, као локална књижевност, за коју се може рећи да је била хрватска, јавила се пре дубровачке, српске, књижевности. У XV и делом у XVI веку ова је књижевност утицала на дубровачку, посебно на поезију.

да чакавско-далматинске матице није било јер је граница чакавске територије била око 70 км западније од Дубровника (Ивић 1986: 139).

Што се тиче констатације да су документи у дубровачкој канцеларији писани хрватским језиком и ћирилицом, она је нетачна. Да не може бити говора о хрватском језику, већ је речено. У Дубровнику се почело писати ћирилицом (српским језиком) око двеста година раније него латиницом, и то у посебној „словенској“ или „српској“ канцеларији, док је дубровачка администрација била на латинском или италијанском језику. Ћирилички рукописи су се до XV века тicali преписке са српским и босанским залеђем, која је турским освајањима, у другој половини XV века, замењена преписком с турским освајачем, који се у својој (службеној) преписци на Балкану служио српским језиком и ћирилицом.

У XV веку је писано латиницом, којом ће бити исписан велики део писане баштине српске, дубровачке књижевности. Ћирилицом ће се у XV веку и касније служити изванредан број људи, који су ово писмо називали српским (Ивић 1986: 138). У околини Дубровника ћирилицом се служило и католичко свештенство пишући на српском језику. Из тог времена потиче и *Српски молићвеник* (1512), који хрватска филологија присваја.

Како Решетар (1938: XIV) наводи, *Молићвеник* није штампан уставним словима ни правописом православних црквених књига којима су штампане прве књиге на Цетињу 1494. и 1495, већ типом ћирилице, „скорописом“, који су „редовно употребљавали наши⁷ католици и муслимани“. Међутим, хрватски и босански лингвисти у сажецима својих излагања ову варијанту ћириличног писма присвајају, називајући је *хрватском ћирилицом*, односно *босанчицом*.

Стјепан Дамјановић у сажетку свог, такође уводног, излагања (ХЋБ 9–10) наводи да се на великим деловима хрватске територије становништво користило (и) ћирилицом, и то од XI до XVIII века. Међутим, не помиње ко је чинио то становништво, што неће учинити ни у раду (ДАМЈАНОВИЋ 2012). Друго, не може се о тадашњој хрватској територији говорити са савременог становишта јер су многи делови Хрватске много касније ушли у њен састав, а и етничко хрватско име није одувек било заступљено тамо где је данас, него се постепено ширило.⁸ Ћирилицу којом се становништво кори-

⁷ Нема доказа да је Решетар под овим „наши“ мислио „хрватски“, чак је логично претпоставити да је мислио „српски“ или „дубровачки српски“.

⁸ О ширењу хрватског етничког имена на просторима где се одвајкада говорило српским језиком видети више у: Ивић 1990: 102–103 (фуснота).

стило назива хрватском, наводећи и њене три подврсте: дубровачку, босанску и средњодаматинску (пољичку). Сматра да „је у *hrvatske prostore* [ћирилица] *stigla tzv. južnim putem*“ (DAMJANOVIĆ 2012: 5). Осим епиграфике са простора Книна, Далмације и Херцеговине у којој долази, како истиче, до мешања глагољице и ћирилице, затим оних текстова који су писани само ћирилицом (наводи *Поваљски наџиџис* (1184) из Поваља на Брачу),⁹ много већи број ћириличких текстова чине „*tekstovi hrvatske i bosanske diplomatike i prepiske od 12. do 14. stoljeća, dakle banske i kneževske isprave, dopisivanje između Dubrovnika i drugih prostora*“ (DAMJANOVIĆ 2012: 5). Овде пре свега издваја *Повељу Кулина бана* (XII) и *Повељу бана Нинослава дубровачкој оџиџини* (XIII), истичући да је свестан да улази „у осјетљив и сложен проблем придруживања националних имена појавима из далеке прошлости“ и да жели нагласити да за њега „укључивање некога културнога феномена из прошлости у једну националну културу не значи аутоматско искључивање из друге или других“, па се тако *Повеља Кулина бана* „мора третирати као хрватски писмовни споменик првога реда, а хрестоматије хрватске писмености и слична дјела често га не уврштавају“ (DAMJANOVIĆ 2012: 5). Овакви ставови, разуме се, произвољни су и нетачни. *Повеља Кулина бана* први је споменик писан народним српским језиком. Нема основа да се овај споменик, као и остали које спомиње, сматра хрватским.

Различити називи у науци за варијанту ћириличног писма о којој је реч заснивају се на територијалној распрострањености писма или националној употреби: *босанчица*, *босаница*, *босанска азбука*, *босанско брзоџисно џисмо*, *босанска ћирилица*, *босанско-далмаџинска ћирилица*, *зајадна варијанџа ћирилског брзоџиса*, *зајадна (босанска) ћирилица*, *харвацко џисмо*, *рваско џисмо*, *сарџско џисмо*, *босанско-хрваџска ћирилица* и сл. (ЧИГОЈА 2006: 49). Сви ови називи именују варијанту брзописне ћирилице која се од XIII века употребљавала у Босни, а после у Хуму, Дубровнику и Далмацији. Схватање босанчице типичним босанским писмом произашло је као последица политичке тежње аустроугарских власти да се Босна изолује од Србије. Палеографским истраживањима, међутим, утврђено је да је реч о варијанти српског ћириличног брзописа (НЕДЕЉКОВИЋ 1955; ЧИГОЈА 2006: 49). Б. Недељковић (1955) говори о научној неоснованости термина *босанчица*, истичући да га Трухелка, који је први у науци почео употребљавати овај термин (*босанчица* или *босаница*),

⁹ О ћирилице на Брачу више у: Ивић 1991: 193–195.

ни сам јасно не дефинише. Како аутор истиче, Трухелка је имао политички а не научни задатак јер је уз посебан босански језик требало да иде и босанско писмо (Недељковић 1955: 283–284). И П. Ивић (1990: 99) такође сматра да је издвајање тзв. босанчице или босанско-хрватске ћирилице као посебног писма пракса потекла из политичких побуда, „која датира из доба аустро-угарске окупације“.

Говорећи о ћириличким исправама дубровачке канцеларије XV века (*Ćirilичke isprave dubrovačke kancelarije XV. st. između minuskule i kurziva*), Матео Жагар и Кристиан Паскојевић (ХЋБ 2012: 44) упозоравају да постоје везе између ћириличке писмености која се налази између минускуле и курзива с босанском и рашком ћириличком писменошћу. Не само да је постојала веза, то јесте био српски брзопис.¹⁰

С. Дамјановић (ХЋБ 2012: 10) констатује како ћириличком корпусу није била поклоњена долична пажња у хрватској филологији и истиче да је петстогодишњица „prve hrvatske tiskane ćirilичne knjige“ повод за „promišljanje kako uspješnije integrirati ćirilичni korpus u hrvatska filološka istraživanja“, само што се, морамо нагласити, овде покушава интегрисати ћирилички корпус писан на српском језику у хрватску писменост.

И док други европски народи имају једнописмену писану културу, Хрвати се могу „pohvaliti“ трима писмима: латиницом, глагољицом и ћирилицом, каже Јосип Братулић у сажетку излагања *Hrvatska ćirilica kao poslovno pismo* (ХЋБ 2012: 18). Он наводи да се „hrvatska ćirilica“ највише задржала као пословно писмо у канцеларијама у Дубровнику и на подручју Пољица код Сплита. С палеографског становишта, „hrvatska ćirilica“ је, наводи даље, развила неке облике какве нема ћирилица у „pisanoj kulturi slavenskih (Bugara, Srba, Ukrajinaca, Rusa...) i neslavenskih naroda (Rumunija) koji su se njom služili kao jedinim pismom“.

У раду *Hrvatsko-bosanska ćirilичna korespondencija 16. i 17. stoljeća* Лејла Накаш (2012: 12) даје палеографски опис слова која су карактеристична за „босанчицу“ која се употребљавала у кореспонденцији XVI и XVII века у хрватским и босанским канцеларијама, након што је истиснута класична форма минускуле. Истиче да су словне форме претрпеле „utjesaj prvog pisma – kod Hrvata latinice, a u Bosni arebice, a pokazuju se također primjeri unakrsnih utjesaja“ (ХЋБ 2012: 36). По њеним речима, од средине XVI века класична

¹⁰ Више у: Недељковић 1955.

минускула је потиснута, а следеће раздобље „obilježeno je velikom raznorodnošću slovnih formi“ (НАКАЅ 2012: 13). „Morfologija slova u prvom stoljeću osmanske vladavine po svemu odgovara klasičnoj diplomatskoj minuskuli kakva je poznata u srednjovjekovnoj Bosni od logofeta Vlada i njegovog učenika Tomaša Lušca, a koja je svoje zlatno doba imala u dubrovačkoj kancelariji od kraja 14. i tokom 15. stoljeća, dok su najraniji sačuvani spomenici na tom pismu vezani za srpsku srednjovjekovnu državu“ (НАКАЅ 2012: 12).

Тачно је да постоји специфичан инвентар слова ове варијанте српске ћирилице (палеографи углавном издвајају графеме *б, в, к, з*, затим *ч, з, ж, з, д, е*),¹¹ на коме и хрватски и босански лингвисти заснивају тумачења овог писма као хрватског односно босанског.¹² Утврђено је да су се нека од тих специфичних слова употребљавала не само у Босни и Далмацији већ и шире, изван подручја ћирилице код нас. Дакле, није тачно да тих облика нема ћирилица којом су се користили Срби и Бугари.¹³ Специфични облици наведених слова јављају се у *Врхлайској повељи* из 1302. године, која је настала у канцеларији краља Милутина. Ова повеља се сматра примером коначног развоја српске дипломатске минускуле (ЧИГОЈА 2006: 50). Тенденције у обликовању поменутих слова видљиве су већ у првим сачуваним споменицима српске ћириличке писмености, између осталог и у *Мирослављевом јеванђељу* (XII век).¹⁴ Постоје натписи на стећцима с подручја Македоније и Бугарске из каснијег периода који показују сличне тенденције у обликовању слова. Сматра се да је ову варијанту српске ћирилице, односно српску дипломатску минускулу у босанску државну канцеларију увео писар Владоје, који је на позив краља Твртка I дошао из Србије у Босну (1376) (ЧИГОЈА 2006: 50). Брзопис који се развио у дворској канцеларији краља Милутина преузели су и ћирилски писари Дубровачке републике (ИВИЋ 1998: 41).

Од XV века су се у Босни и Далмацији под утицајем латиничког правописа фонеме *љ* и *њ*, за које није било засебних слова у старој

¹¹ О облику ових слова в. у: ЧИГОЈА 2006: 50.

¹² Називи *хрвайска ћирилица* одн. *босанчица*, како је већ наведено, регионалног су карактера, али се на хрватску и босанску територију очито често гледа са савременог становишта.

¹³ Нове облике неких слова (*б, њ, а, к, в*) имају акт Ђурђа Бранковића из 1424. г. и деспота Стефана из 1457. г. (НЕДЕЉКОВИЋ 1955: 276).

¹⁴ Овде спадају и: потписи кнеза Мирослава и великог жупана Стефана Немање на латинском уговору (1186), *Повеља Кулина бана* (1189), потпис кнеза Мирослава (1190), *Вуканово јеванђеље* (XII век) (ЧИГОЈА 2006: 50).

српској ћирилици, почеле бележити словом ђерв испред слова *л* и *н*, а некад су се бележиле и по угледу на италијанску латиницу комбинацијом *ђерва*,¹⁵ слова *л* или *н* и слова *и*, а до тога је дошло под утицајем католичке цркве. Уосталом, та слова су се различито бележила и код православних писаца, нарочито оних који су се служили славеносрпским језиком. Посебна слова за *љ* и *њ* српска ћирилица није познавала све до Вука, тако да је нормално било да писци изналазе разна решења за њихово бележење. Католичко становништво које се служило овим писмом то решење је пронашло у латинском и италијанском правопису, чиме се оно одваја од црквенословенске ћириличке традиције а приближава се латинском и италијанском правопису (ЧИГОЈА 2006: 52).

Не може се негирати да је било мањег броја списа писаних на хрватском језику ћирилицом, али свакако не у Дубровнику. Ћирилица је у раном средњем веку, како истиче П. Ивић, обухватала све земље које су потпадале под српску државу (целу Босну и приморје све до доњег тока Цетине), али је прешла и ту границу и захватала је у XII и XIII веку и острво Брач. Ћирилица се ширила и већим делом копнене Далмације после босанских освајања крајем XIV века, док су касније миграције разнеле ћирилицу и много даље ка северозападу (Ивић 1986: 122), тако да о хрватској ћирилици не може бити речи.

Дакле, ћирилица јесте имала своје место у писмености чакаваца дуж јадранске обале. Њоме је у првој половини XV века записан статут аутономне кнежине Пољице код Сплита и ту се користила до XVIII века у локалној администрацији и преписци. Употреба ћирилице у северним крајевима била је краткотрајна у XV и XVI веку (Ивић 1986: 137).

Пољичким исправама писаним ћирилицом бави се Милко Брковић у раду *Neobjavljene poljičke ćirilske isprave* (ХЋБ 2012: 19–20; 2012: 26–28). Реч је о необјављеним пољичким ћириличким исправама (из раздобља од XVI до почетка XX века), за које наводи, према изворницима тих исправа који „ne donose sasvim jasne nazive za pismo kojim su one pisane, osim uopćenog naziva *hrvatsko (arvasko) pismo*,

¹⁵ J. J. Капел (ХЋБ 2012: 26) наводи да је ово слово српска редакција староцрквенословенског (старословенског) одбацила већ у XIII веку, а заборавља да се у текстовима на народном језику још у XII веку јавља у *Повељи Кулина бана* (1189) и остаје да живи у српској писмености, касније и са двоструком функцијом обележавања гласова *ћ* и *ђ*, добивши у Вуковој реформисаној ћирилици функцију означавања искључиво гласа *ћ*.

arvaska slova naša, rvaska slova, pismo hrvatsko i slično“, да се говор којим су писане назива „arvaski, jezik rvaski, naš jezik arvaski slavni“. За ову варијанту ћирилице наводи да се она у свакодневној комуникацији називала *хрвачица, глагољица, босаница* или *босанчица*. Овај аутор пољичке исправе упоређује са старијим исправама, из чега „закључује“ да су старији писари пољичких исправа следили формуларе „starohrvatske i humsko-bosanske srednjovjekovne isprave“. Каже и да су језик и писмо идентични с босанско-хумским ћирилским исправама. Како наводи, „Prvobitna izvornost i ujedno tradicija poljičke isprave je, dakle, u starohrvatskoj kancelariji, s utjecajem dalmatinskog notarijata i crkvenih isprava, odakle se širi prema kasnijem Humu i Bosni, a onda se tijekom i krajem humskog i bosanskog srednjovjekovlja ponovno iz Huma i Bosne vraća u Poljice da bi se tu zadržalo cijelo razdoblje novog vijeka“ (ХЋБ 2012: 20).

До ширења ћирилице у тим крајевима дошло је освајањима и разним миграцијама, тако да утицај може бити само једносмеран. У црквеној употреби у Пољицама тада је била глагољица, а оба писма ће касније потиснути латиница (ЂОРЂИЋ 1987: 63). Констатација да је језик идентичан не може бити тачна. Босанско-хумски правопис настао је на просторима где се говорило српским, штокавским језиком.

Милица Лукић и Вера Блажевић Крезич баве се у раду *Tragom hrvatske ćirilične baštine u Slavoniji* (ХЋБ 2012: 33; 2012: 19–23) заступљеношћу „hrvatskoćirilične (bosanične) pismenosti u Slavoniji tijekom 17. i 18. stoljeća“ и разлозима због којих је латиница коначно однела превагу над ћириличким писмом.¹⁶ За ћириличко писмо којим је штампано неколико књига прихватају, с дозом опрезности, назив „bosančica slavnskoga tipa“, која представља још један тип босанчице која се користила „na širem hrvatskom tlu (Dubrovnik, Poljice i šira Dalmacija)“. Сведок „hrvatskoćiriličke pismenosti“ је ратна кореспонденција која се одвијала за време ослобађања Славоније од Турака, као и дописивање са црквеним властима изван Славоније, а након ослобођења од Турака ћирилица се врло брзо изгубила (ЛУКИЋ, KREZIĆ 2012: 21).

У данашњој Славонији у средњем веку су се развили штокавски дијалекти као резултат бројних миграција нашег становништва, Срба жекаваца (ИВИЋ 1986: 43, 57). Осим тога, једна од покрајинских

¹⁶ О „хрватској“ ћирилици у средњовековној Славонији, како истичу ауторке, тешко је говорити јер нема историографских и филолошких извора. Примери које наводе засновани су само на претпоставкама.

књижевности на српском језику била је и славонска,¹⁷ настала крајем XVIII века. Не може се са савременог становишта и данашњих хрватских граница говорити о етничкој припадности Хрватима. Постоје многа сведочанства о томе да се за Хрвате на тим просторима није знало.¹⁸ Свест писаца о етничкој припадности била је регионално ограничена – себе су сматрали само Славонцима (Ивић 1986: 149), али су за свој језик славонски писци сматрали српски. На пример, Матија Рељковић у својим стиховима каже да су његови стари српски читали и српски писали, мислећи највероватније на ћирилицу, која је у XVII веку продрла из Босне, а у XVIII ју је заменила латиница (Ивић 1986: 154). Хрватско етничко име се у Славонији шири тек средином и у другој половини XIX в.¹⁹

Већ је поменуто да се тај тип ћирилице назива босанчицом, што је продукт из прошлог века. Чак до почетка XX века ћирилица се користила у Босни и у Херцеговини у беговским кућама под називом *сѣшара србија* (Ивић 1986: 155).

Брза превага латинице у овим крајевима, и осталим крајевима где је живело католичко становништво, резултат је уопштавања писма католичке цркве, између осталог и међу Србима католицима.

У сажетку излагања на тему *Hrvatska bosanička baština u djelima bosanskih franjevac* (ХЋБ 2012: 23–24) Дарија Габрић Багарић и Маријана Хорват баве се баштином босанских фрањеваца. Оне излажу став да су у Босни „nepovoljne političke prilike prekinule kontinuitet književnoga i književnojezičkoga djelovanja, tako da prvi franjevački pisci u 17. st. otvaraju nove teme, traže prikladan jezični izraz i pronalaze uzore u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti, a posredno i u glagoljaškoj“. Утицају дубровачке књижевности на књижевни рад босанских фрањеваца допринело је, како наводе, штокавско наречје Дубровника и графијска блискост босанчице, што се огледа у језику Дивковића, који је био зачетник фрањевачке књижевности. На крају заговарају тезу да је језик дубровачке прозе био један тип „koine-a“ и служио је као образац који ће користити писци с подручја провинције Босне Сребрене, а који ће у перспективи „tvoriti buduću standardnu novoštokavštinu“.

Јагода Јурић Капел (*Matija Divković (1563–1631) i Sava Mrkalj (1783–1833) – reformatori ćirilice*) (ХЋБ 2012: 26) сматра Матију

¹⁷ Језик ове књижевности био је икавски, иако је међу њеним писцима било и оних са екавском и икавско-јекавском заменом јата у свом језику (Ивић 1986: 149).

¹⁸ О овоме опширно пише Д. Петровић (в. Петровић 2007).

¹⁹ О хронологији ширења хрватског имена више у: Ивић 1990: 102–103.

Дивковића реформатором „bosanske/zapadne kurzivne ćirilice“ и пореди га са „Srbinom iz Hrvatske“ Савом Мркаљем,²⁰ који је морао „prvo odlučno stresti teret nepotrebnih slova slavenosrpskoga jezika kojega se drži srpska pravoslavna oligarhija“.²¹ Оно што им је заједничко, каже, јесте опредељење за народни језик као књижевни, али ни у једном тренутку не помиње да је тај народни језик, у ствари, српски код оба писца.

Босански фрањевци били су штокавци (јекавци или икавци), а ћирилица којом су писали је наставак средњовековне традиције (Ивић 1990: 98). У томе што се Дивковић у својим делима служио решењима за означавање слова *љ* и *њ* под утицајем латиничке ортографије, о чему је већ говорено, Ј. Ј. Капел види његову реформу ћирилице.

Сам Дивковић је свој језик сматрао српским, мада је себе сматрао Бошњак, а не Србином нити Хрватом (Ивић 1986: 154).²²

Познато је још да је језик дубровачке прозе писан јекавском штокавштином, а већ смо у овом раду говорили о том проблему. Што се тиче стандардне новоштокавштине коју ауторке помињу, она не потиче из Дубровника. О овом проблему у новије време писали су и српски и хрватски филолози, али су њихови ставови супротстављени – једни их заснивају на историјским и лингвистичким чињеницама, док их други често другачије тумаче. Д. Брозовић (1978) сматра да хрватски језички стандард²³ не потиче из XIX века од илираца или тзв. хрватских вуковаца, већ од славонских и далматинских писаца који су стварали у XVIII веку. Међутим, многи писци се нису осећали Хрватима, а „етничке формације којима су припадали ови списатељи касније [су се] уклопиле у хрватску нацију“ (Ивић 1986: 151). М. Ковачевић (2003: 46) истиче да превођење Хрвата у српски језик не почиње са илирским именом, већ је оно крајем XVI и почетком XVII века иницирано од стране Конгрегације за пропа-

²⁰ Сава Мркаљ није био Србин из Хрватске. Кордун, где је Мркаљ рођен, није био хрватска територија у XVIII веку.

²¹ Сава Мркаљ реформисао је црквенословенску (рускословенску) ћирилицу, а не славеносрпску, и то у два правца: за потребе књижевног језика на народној основи и за потребе цркве (Младеновић 2008: 61).

²² Санела Мушија (Минаљевић 2007: 133) истиче да Дивковић никада не употребљава речи *хрвајски народ* или *илирски народ* и *илирски језик* у насловима или посветама у својим делима, већ се служи терминима *словински народ*, *словински језик*, *босански језик* и *српска слова*. Све су то заправо називи за српски језик.

²³ О слабости оваквог схватања више у: Ивић 1986: 151–153.

ганду вере у Риму. Требало је да Бартол Кашић, као најбољи зналац илирског (дакле српског) језика, преведе *Нови завети*. Године 1604. он пише граматику *Institutionum linguae illirice libri duo*, граматику српског народног језика, како истиче Ватрослав Јагић (Пипер 1988: 81). Илирски покрет²⁴ је, дакле, завршна фаза, „фаза прихватања српског језика за хрватски“ (Ковачевић 2003: 46).

Кристијан Кухар као да је најдаље отишао у интегрисању хрватске баштине кад у сажетку свог излагања на тему *Liturgijska pripadnost evanđelistara kneza Miroslava* (ХТБ 2012: 29) каже да је *Мирослављево јеванђеље* дело писано хрватском ћирилицом и старословенским језиком хрватске редакције. Наводи да палеографска и филолошка анализа показују да је реч о делу тројице аутора „који су дуктус писања и илuminације учили у латинској традицији“. Припадност Источној цркви он види само у самом садржају, односно распореду текстова јеванђелиста по византијском обреду. „Nastanak evanđelistara“, наводи даље, „у времену литургијске неједначености изазива pozornost jer se radi o prijepisu s predloška који чува starinu u језику i садржају“.²⁵

У приморским областима још у IX и X веку било је неколико епископских седишта римске цркве, док су Срби у IX веку христјанизовани у духу византијског православља на грчком језику. Словенско богослужење на старословенском језику, ћирилицом, примили су у току X или најкасније до друге деценије XI века када је српска држава, Рашка и јужни делови, била у саставу бугарске државе (Ђорђевић 1978: 61; Младеновић 2008: 32).

Романски, а не хрватски, утицај постоји у орнаментици *Мирослављевог јеванђеља*, али не и утицај на саму графију и језик овог недатираног српског рукописа писаног за кнеза Мирослава, сина Завидина, како на крају наводи Глигорије дијак, један од два писара Јеванђеља, који је украсио књигу (аз грѣшны Глигорије дијак ... заставих сије јеванђелије златом кнезу великославному Мирославу сину Завидину). Један од главних аргумената који говоре да је ово српски рукопис јесте гласовна појава која се јавља у још неколико

²⁴ Подсетимо се да је Љ. Гај рекао да њима „još niti izdaleka nije na um palo ikada tvarditi, da to nije sèrbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikomu, što mi Hèrvati s bratjom Sèrbljima sada jedan književni jezik imamo“ (GAJ 1846: 124).

²⁵ Старији хрватски филолози нису сматрали *Мирослављево јеванђеље* хрватским: „Najstariji dulji evanđelistar *Mstislavovo evanđelje* prepisano je u početku 12. stoljeća, a poslije njega prepisano je SRPSKO (истицање J. C.) *Miroslavljevo evanđelje* potkraj toga stoljeća“ (VRANA 1993: 57).

најзначајнијих српских црквених књига: у *Вукановом јеванђељу*, *Брајковом минеју*, у *Београдском* и *Хиландарском њаримејнику*, у *Зборнику њоѡа Драгоља*²⁶ (Ивић 1998: 33). Реч је, наиме, о писању *лу* у речи *слунце*, односно рефлексу некадашњег вокалног *л* који је карактеристичан за призренско-јужноморавске говоре српског језика.

Немањихка, српска држава обухватала је и Босну, и Хум и Зету, а управо на тим просторима настаје *зейско-хумски* / *босански* правопис, како га А. Белић назива, или *босанско-хумски*, како предлаже Б. Чигоја. Главни писар *Јеванђеља* писао је босанско-хумским правописом, који се ослања на глагољску традицију.

Да је глагољица била у употреби на српским просторима, сведочи најстарији српски споменик, који је писан глагољцом. Реч је о *Маријином јеванђељу* (најкасније почетак XI века), за које је утврђено да је преписано на српском говорном подручју јер се у језичким особинама Маријиног јеванђеља запажају фонолошке црте карактеристичне за српски језик.²⁷ Претпоставља се да су Срби глагољицу примили из Охридске школе. То што се глагољица најдуже задржала код Хрвата, на Кварнерским острвима, не чини је хрватским писмом. Замена глагољице ћирилицом на нашим просторима није у потпуности истиснула глагољицу. О томе сведоче два одломка *Дела айосѡолских* Гршковићев и Михановићев, настала крајем XI или почетком XII века. Да је утицај глагољице постојао, односно да је она била у широкој употреби и у српској средини, показује и употреба глагољског слова *ћерв* у ћирилици (Вукомановић 2006: 248), чијом појавом, према мишљењу П. Ђорђића (1987: 64), почиње историја српске ћирилице. То слово јавља се у нашим најстаријим споменицима: *Повељи Кулина бана*, *Мирослављевом јеванђељу*, *Хиландарској њовељи Сѡефана Немање* и у другим.²⁸

Произвољно тумачење, са савременог становишта, територије на којој је настао босанско-хумски правопис, доводи до погрешног тумачења да је то дело писано хрватском ћирилицом и старословенским језиком хрватске редакције.

²⁶ Сви ови текстови потичу с краја XII и углавном из прве половине XIII века.

²⁷ Више у: Грковић-Мелѡор 2011.

²⁸ „Наши најстарији ћирилски споменици сведоче о томе да се у суштини задржао глагољски ортографски систем и у ћирилици, која оставља утисак не другог ортографског система, него верне транслитерације глагољице – ћирилица је представљала фонд слова помоћу којих се транскрибују глагољски текстови“ (Родић, Јовановић 1986: 8).

Закључак

У сажецима реферата са скупа ХЋБ постоји велики број нетачних констатација, посматрано из историјско-језичке перспективе. У таквој интерпретацији историје хрватског језика јасно су видљиве политичке тежње хрватских (и босанских) филолога. Питање које се намеће скупом о коме је у овом раду реч јесте зашто Хрвати желе да присвоје и ћирилицу. Један од разлога може бити ћириличка баштина настала на просторима на којима хрватски филолози темеље свој стандард, али би тражење одговора на ово питање захтевало много шири, социолингвистички приступ.

Покушали смо да подсетимо на уврежене научне истине којих су се држали и многи филолози XIX века, као и хрватски вуковци.²⁹ Научне пажње је достојан сваки напор да се прошлост народа процени и осветли, а обавезан услов, притом, јесте да то буде научна истина. Политичка оријентација у таквим задацима никад не бива од помоћи.

Тема овог рада није могла да обухвати све теме којих су се хрватски и босански филолози дотакли у својим сажецима са скупа о хрватској ћириличној баштини, као и у неколико у међувремену издатих радова. Нису обухваћени сажеци свих излагања јер сажеци често не дају довољно места за аргументацију и упућивање на изворе. Из неколико радова који су у међувремену штампани указали смо на оне погрешке које су нам се учиниле најкрупнијима, али свакако да тиме није све у потпуности исцрпено. Велики број података који се налазе у овим радовима захтева засебне осврте.

---

²⁹ И. Броз, Т. Маретић и Ф. Ивековић написали су и издали правопис, граматику и речник вуковског модела српског језика, који су Хрвати прихватили. Ови аутори су признавали да је то језик Вука и Даничића. „Свесно и намерно, ти су аутори темељили своја дела на грађи из списка Вукових и Даничићевих и из народних умотворина у Вуковим збиркама“ (Ивић 1991: 296).

Циџирана лиџераџура

- БЕЛИЋ, Александар. *Исџорија срџског језика*. Изабрана дела Александра Белића, седми том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- ВУКОМАНОВИЋ, Славко. *Срџски језик и његов развој*. Завод за уџбенике, Београд, 2006.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. „О формирању српске редакџије старословенског језика.“ *Бурђеви сџујови и Будимљанска еџархија: зборник радова*. Београд–Беране, 2011: стр. 43–49
- ЂОРЂИЋ, Петар. *Исџорија срџске ћирилице*. Друго издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.
- ИВИЋ, Павле. *Срџски народ и његов језик*. СКЗ, Београд, 1986.
- ИВИЋ, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина, 1990.
- ИВИЋ, Павле. *Из исџорије срџскохрватског језика*. Изабрани огледи II, Приредили: проф. др Слободан Реметић, проф. др Недељко Богдановић, Просвета, Ниш, 1991.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед исџорије срџског језика*. Приредио Александар Младеновић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Срџски језик и срџски језици*. СКЗ–БИГЗ, Београд, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Исџорија срџског језика*. Одабрани радови, Чикоја штампа, Београд, 2008.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Б. М. „О ’босанџици’“. *Прилози за књижевносџ, језик, исџорију и фолклор XXI/3–4*, 1955, 271–284.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Три стољећа хрватског стандардног језика.“ *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистџику 50/1–2*, Нови Сад, 2007: 655–667.
- ПИПЕР, Предраг. „Непознате свеске универзитетских предавања Ватрослава Јагића.“ *Зборник Маџице срџске за славистџику 35*, Нови Сад, 1988, 75–82.
- РЕШЕТАР, Милан. „Српски молитвеник од године 1512. Увод“, *Два дубровачка језичка сџоменика из XVI. вијека*. За штампу приредили М. Решетар и Ћ. Ђанели, Српска краљевска академија, Београд, 1938, XI–LXVI.
- РЕШЕТАР, Милан. „Најстарији дубровачки говор.“ (1940). У: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Народна и Универзитетска библиотека, Београд 1997, 354–356.

- РОДИЋ, Никола и Гордана ЈОВАНОВИЋ. *Мирослављево јеванђеље*. Критичко издање, Београд, 1986.
- ЧИГОЈА, Бранкица. *Траговима српске језичке прошлости*. Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2006.
- ANTONOVIĆ, Darko. „Pobjeda srpskog narodnog jezika za vrijeme austrougarske vladavine u Kotoru 1872. godine.“ Српски језик број 12/1–2, година XII, Београд, 2007.
- BRKOVIĆ, Milko. „Neobjavljene poljičke ćirilичне исправе.“ *Hrvatska revija* 4, Zagreb, 2012, 26–28.
- BROZOVIĆ, Dalibor. „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“. U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Uredili: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, Zagreb, 1978, 9–83.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. „Hrvatska ćirilична baština u povijesti hrvatske kulture i njezino mjesto u hrvatskoj filologiji.“ *Hrvatska revija* 4, Zagreb, 2012, 4–8.
- GAJ, Ljudevit. „Čije je kolo“. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* 31, Zagreb, 1846, 123–125 (5. 3. 2014. преузето са интернет странице: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=d2e4bfc8-03b0-455f-bebc-2f6debc26ab2&y=1846&m=7&d=31#>).
- LUKIĆ, Milica i Vera Blažević KREZIĆ. „Tragom hrvatske ćirilичне baštine u Slavoniji.“ *Hrvatska revija* 4, Zagreb, 2012, 20–23.
- MIHALJEVIĆ, Vine. „Prilog znanstvenoj raspravi o djelima bosanskog franjevca fra Mate (Matije) Divkovića.“ *Croatica christiana periodica* XXXI, 60, 2007, 131–142.
- MIOVIĆ, Vesna i Nikša Selmani. „Turska kancelarija i *acta turcarum* od vremena Dubrovačke republike do danas.“ *Anali Dubrovnika* 45, 2007, 235–284.
- NAKAŠ, Lejla. „Hrvatsko-bosanska ćirilична korespondencija 16. i 17. stoljeća.“ *Hrvatska revija* 4, Zagreb, 2012, 12–16.
- NAZOR, Anica. *Dubrovački ćiriliski molitvenik iz 1512. godine*. *Hrvatska revija* 4, Zagreb, 2012, 8–11.
- VRANA, Josip. „Postanak i evolucija teksta staroslavenskih duljih evanđelistara.“ *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta* 41–42–43, Zagreb, 1993, 57–76.

Елена М. Стошич

К ВОПРОСУ О ХОРВАТСКОЙ КИРИЛЛИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Резюме

Предметом настоящей статьи является сборник тезисов докладов научной конференции *Хорватская кириллическая традиция*, состоявшейся в Загребе 26 и 27 декабря 2012 г. В статье особое внимание отводится взглядам хорватских и боснийских участников конференции, попытавшимся пересмотреть ряд доказанных научных положений, относящихся к истории сербской кириллицы, и интерпретировать их, вопреки давно установленным фактам развития кириллического алфавита, в актуальном политическом ключе.

Ключевые слова: хорватская кириллица, сербская кириллица, палеография, история хорватского языка, история сербского языка.